

Leidangsmateriell på kirkeloftet

Av Håkon Christie

Militært materiell har ofte vært lagret i eller ved kirke-
ne i våre land. Fra tiden etter reformasjonen foreligger
det et omfattende skriftlig materiale om hvordan for-
holdene mellom militærvesenet og kirken skulle ordnes
på dette område, og både kirkene og deres omgivelser
kan fremdeles fortelle noe om dette. Det ser imidlertid
ut til at praksis med å lagre militærmateriell i kirkene
kan følges tilbake til tidlig middelalder, da leidangen
verget landet. Når det kunne bli vanlig å lagre militært
materiell i kirkene, skyldes det nok at det var de sam-
me som rådde både for kirkene og landvernet, nemlig
bøndene og kongen. Men det sier seg selv at prestene
har mislykket denne praksis. Sekulær anvendelse av kir-
ken vil alltid føre til spenninger, og i de perioder da
kirken har stått sterkt på sine krav om selvstendighet
og har hevdet sin integritet med myndighet, har det
ført til åpen konflikt på dette punkt. Middelalderkilde-
ne forteller noe om disse forhold i Norge, og med ut-
gangspunkt i norske bestemmelser om lagring av lei-
dangsmateriell i kirkene, vil jeg peke på at visse sær-
egenheter i noen norske stenkirker fra middelalderen
kan ha sin forutsetning i at leidangsmateriellet skulle
oppbevares der.

I Heimskringla forteller Snorre at det var Håkon
den Gode som innførte leidangen. Han skal også ha
delt landet inn i landvernsområder, de såkalte skipre-
der, – det skulle da ha vært en gang i midten av 900-

årene. Historikere som har behandlet temaet mener at
visse områder kan ha hatt et organisert landvern tidli-
gere, men et landsomfattende landvern kan først ha
kommet i stand etter at Norge var samlet til ett rike.
Leidangplikten gikk over til å bli en skatt i tiden om-
kring 1200, men selve landvernorganisasjonen ble opp-
rettholdt.

I Gulatingsloven nevnes det som en vanlig ordning
at leidangsmateriellet oppbevares i kirkene. Landvern-
bolken inneholder bestemmelser om at bygdefolket har
ansvaret for leidangskipet, naustet og alt utstyret, og at
utstyret skal lagres i kirkene. Disse bestemmelser tok
Magnus Lagabøte inn i sin landslov av 1274.

Her heter det bl.a.: »... De skal ta vare på seglet
som er de mest skjønnsomme og bor nærmest den kirke
som er nærmest skipet. Men alle håseter skal følge
seglet til kirken og alt redskap og forvare det slik at det
ikke tar skade...«. Erkebiskop Jon, som var en myndig
forkjemper for kirkens selvstendighet, gikk mot lands-
lovens bestemmelser i sin statutt av 1280. Her forbyr
han prestene å tåle at lekmenn bruker kirkene til opbe-
varingshus. Hvis en mann bærer inn i kirken segl,
smør eller andre varer og ikke fjerner det etter å være
minnet om det tre ganger, blir han truet med kirkens
bann. Dette var kraftig skyts mot en ordning som kon-
ge og folk oppfattet som en innarbeidet rett. Det endte
med at erkebispen måtte gå tilbake på dette punktet,

og i Håkon V' retterbot av 1309 om geistlighetens rett og skyldighet heter det: »... Landvernets segl og utstyr skal henge i kirken etter gammel skikk...«.

Det må altså ha vært vanlig praksis i middelalderen å oppbevare leidangens segl og annet utstyr i den kirken som lå nærmest leidangsskipets naust. Hvis man prøver å finne frem til disse naustene og studerer den nærmestliggende kirken, skulle det være mulig å få opplysninger både om hvordan leidangen har fungert og om hvordan kirkene er blitt tilpasset leidangens behov. Det har jeg ikke gjort. I mitt arbeide med noen av stenkirkene fra middelalderen på Vest-Norges kyst har jeg imidlertid lagt merke til at loftene har vært utformet på en måte som kan skyldes at leidangsmateriell skulle ha sin plass der. Jeg vil peke på noen av disse trekk og tar utgangspunkt i Kinsarvik kirke i Hardanger (fig. 1, 2).

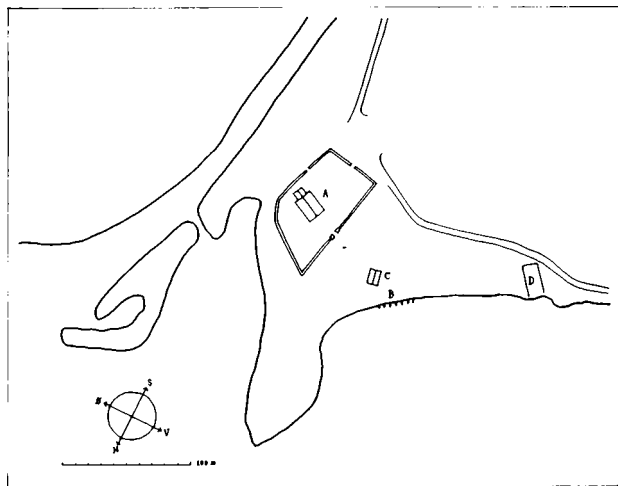

Fig. 1. Kartskisse over Kinsarvik Almanning. A: kirken, B: båttøer, C: gildestuen, D: nausttuften Skipasto.

Denne kirken har en beliggenhet som er karakteristisk for mange av kirkene på Vestlandet. Den ligger i bunnen av en fjordarm, der en fossende elv har lagt opp en sandmæle. Denne flaten har i all tid vært almenning. Slike almenninger, som bygden har benyttet til felles formål, har vært vanlig i mange fjordbygder på Vestlandet, men almenningen i Kinsarvik er vel den best bevarte, og her finner vi også spor etter en rekke ulike fellesfunksjoner. En del av almenningen er tatt av til kirkegård, og her står stenkirkene fra middelalderen. Syd for kirkegården lå prestegårdstunet. Nede ved stranden er det båttøer, og her trakk kirkefolket opp båtene når de kom til kirke. Kinsarvik var tingsted, og på nordsiden av elvemunningen var det ekserseplass. I middelalderen hadde Kinsarvik sitt gilde, og gildestuen står på sin gamle tuft midt på almenningen foran kirken. Det har også vært markes plass på almenningen, og det er påvist funnrik svartjord og en hel del mindre hustuffer her. Lengst vest på almenningen ligger ruinene av et stort naust som kalles Skipasto og som skal ha vært naust for leidangskipene i Kinsarvik skipsrede. Naustet vender den åpne gavlsiden ut mot fjæren, det er ca. 16 m bredt og mer enn 25 m langt innvendig. Siden det ligger på almenningen og er langt større enn gårdenes båthus, kan det se ut til at tradisjonen om at det er leidangnaustet har noe for seg.

Vender vi oss så mot kirken for å se om den har spor etter at leidangmaterieell har vært lagret på loftet, legger vi merke til at vestgavlen, som vender ut mot almenningen, har en stor åpning inn til loftet (fig. 2). Det dreier seg om en rundbue – overdekket døråpning med anslag murt av huggen klebersten. Døråpningen er 48 cm bred og 157 cm høy i lysmålet. Bunnen er nedslitt på en måte som best kan forklares med at det er blitt heist ting inn gjennom åpningen. Så langt kan vi altså

få støtte for vår teori, men lenger kan ikke kirken hjelpe oss. Taket ble nemlig fullstendig ombygget i 1800-årene og gavlene ble senket, fordi det nye taket fikk lavere reisning.

Det eksisterer et par middelalderkirker i Rogaland som det kan være grunn til å se på i denne sammenheng. Den ene er Finnøy kirke, en stenkirke med gotisk

stilpreg (fig. 3). Også denne kirken har en stor åpning i vestgavlen. Den er gjenmurt nå, men har vært 85 cm bred og 2,20 m høy. Opprinnelig har den vendt ut mot et vesttårn som nå er revet. Skipet har et loftsbjelkelag som skjærer tvers over den gjenmurte åpningen. Bjelkelaget er altså sekundært, men ca. 1,5 m lavere sitter endene av skipets opprinnelige loftsbjelker. Bjelkeen-

Fig. 2. Eldre foto av Kinsarvik Almanning med kirkebåter og bryllupsgjester. Legg merke til den store åpningen i kirkens vestgavl.

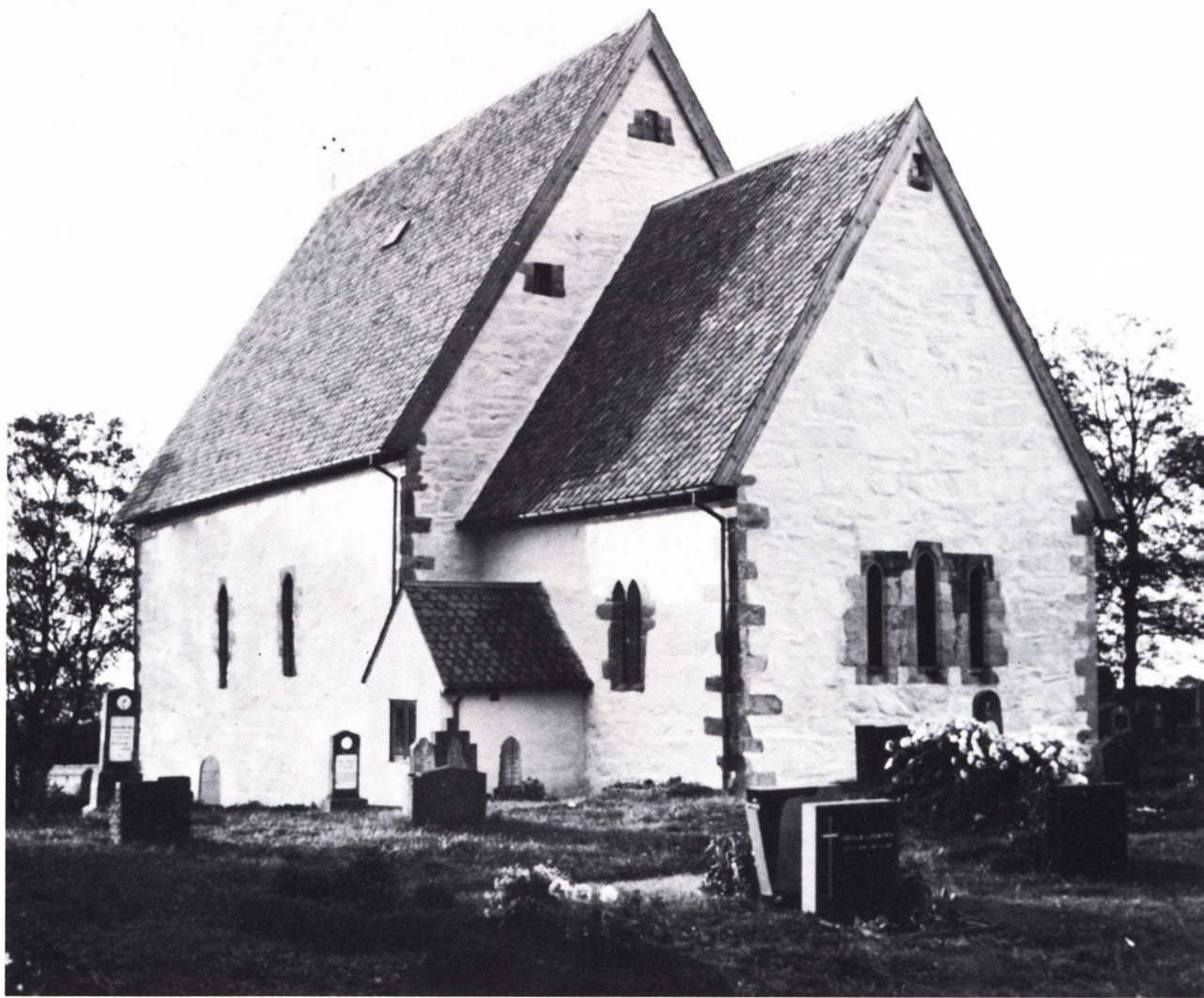

Fig. 3. Finnøy kirke sett fra sydøst. Legg merke til gluggene i skipets østgavl.

dene ligger på murremmer, og bjelkene har båret skipets takstol, som har middelalderkarakter med sperrer, saksesperrer og hanebjelker (fig. 4). I flukt med indre murliv står det vertikalt støtter som hviler på bjelkene. Støttene bærer nå en drager under det nåværende bjelkelag, men før det ble lagt inn har de antagelig understøttet sperrene. Etter at takstolen var reist i sin opprinnelige form, har langmurene fått en påmuring opp under sperrene. Tilsvarende påmuringer kjennes fra enkelte kirker i Trøndelag, og man har ment at påmuringene kan ha hatt som oppgave å stabilisere takstolen. De har dessuten gitt loftsrommet en klarere form, som har gjort det mer tjenlig som bruksrom. Finnøy-kirkens loft har vært svært rommelig, det har vært tilgjengelig via en stor døråpning i vestgavlen, og østgavlen har tre glugger som gir lys og luft. Her skulle forholdene ligge vel til rette både for å henge leidangseglene til tørk og for lagring av annet leidangsmateriell.

Finnøy-kirken ligger på gården Hesby, som var sete for en stormannsætt i middelalderen. Gården har også gitt navn til skipredet. I en vik ca. 300 m vest for kirken er det rester etter et naust med omtrent samme størrelse som Skipasto på almenningen i Kinsarvik. Det ligger nær å anta at leidangskipet for Hesby skiprede har stått her, og da har Finnøy-kirken vært rette oppbevaringsted for leidangmateriellet.

Finnøy ligger sentralt i det gamle Ryfylke. Lenger ute i Boknsfjorden og nærmere den gamle farleden ligger Rennesøy og Mosterøy, som begge hadde kongsgård i tidlig middelalder. På kongsgården Utstein på Mosterøy ble Utstein kloster anlagt i 1270-årene. Sørbo på Rennesøy fikk en stenkirke i annen del av 1100-årene; den nevnes som kongelig kapell i 1308. I denne kirken har loftet noen av de samme eiendommeligheiten som Finnøy-kirken (fig. 4,5). Vestgavlen har en ca.

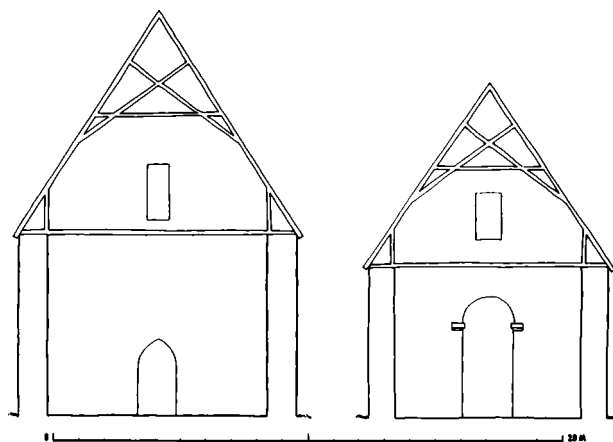

Fig. 4. Finnøy kirke til venstre, Sørbo kirke til høyre. Tverrsnitt i skipet sett mot vest. Takstolen rekonstruert.

1 m bred og 1,85 m høy åpning; den har vendt ut mot et vesttårn som nå er revet.

Østgavlen i skipet har tre glugger som gir lys og luft til loftsrommet. Den nåværende takstol fra 1820-årene har sitt bjelkelag ca. 80 cm høyere enn kirkens opprinnelige murremmer som har båret kirkens opprinnelige bjelkelag. Etter at de var lagt på plass og takstolen var reist, er murene blitt forhøyet til opp under sperrene. Til slutt er murene på loftet blitt pusset. På denne måten har kirken fått et rommelig loft som har svart meget nær til det vi har lært å kjenne i Finnøy-kirken.

Kongen har hatt råderett over Sørbo kirke, og loftet kan ha vært brukt til mange formål, men det må ha vært spesielt godt egnet til opphenging av storsegl. Gården har god havn rett nedenfor kirken, og såvel

Fig. 5. Sørbo kirke sett fra sydøst. Legg merke til gluggene i skipets østgavl.

kongens som leidangens skip kan ha hatt utstyret sitt på kirkeloftet.

Her stopper jeg, selv om det kunne være fristende å gå kysten rundt på leting etter sære loft i kirker som ligger på almenninger der det også har stått leidang-naust. Middelalderforskerne har det fortrinn fremfor forhistorikerne at de kan støtte seg til skrevne kilder. I blant eksisterer det forbindelser mellom de skrevne kilder og monumentene, slik at de belyser hverandre gjensidig. I dette tilfelle rettes lyset mot noen av middelaldersamfunnets fellesanlegg: kirkene, leidang-naustene og almenningene. Mens forskerne har viet kirkene stor oppmerksomhet, vet vi lite om leidangen og almenningene. Årsaken er vel ikke bare at det kan være vanskelig å få øye på nausttuftene og skjelne dem fra andre tufter, og at almenningene til dels er nedbygget eller utslettet. Det er imidlertid fremdeles meget å finne som kan fortelle om de ulike sosiale funksjoner som har vært knyttet til almenningen og det mangeartede folkeliv som har utfoldet seg der. Det kan være naturlig å avslutte dette innlegg med et sitat fra et skaldekvad fra midten av 1000-årene: »kongens leidang omgir landet med hærskipenes stavner, almenningen ligger i enhver vik...«.